

Vüsal Fərhad oğlu ABBASLI
Qərbi Kaspi Universitetinin magistrantı
E-mail: abbaslivusal@gmail.com

İDXAL VƏ İXRAC ƏMƏLIYYATLARININ MALİYYƏ RİSKLƏRİ VƏ ONLARIN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Məqalənin əsas məqsədi idxal və ixrac əməliyyatlarında yaranan maliyyə risklərinin mahiyyətini müəyyənləşdirmək, bu risklərin əsas növlərini sistemləşdirmək, onların qiymətləndirilməsi üsullarını təhlil etmək və idarə olunması mexanizmlərini elmi baxımdan əsaslandırmaqdan ibarətdir. Tədqiqat prosesində müqayisəli təhlil, sistemli yanaşma, ümumiləşdirmə, məntiqi təhlil və elmi ədəbiyyatın analizi metodlarından istifadə edilmişdir. Araşdırma zamanı beynəlxalq ticarət əməliyyatlarında valyuta riski, kredit riski, ödəniş və hesablaşma riski, likvidlik riski, sənəd və uyğunluq risklərinin maliyyə nəticələrinə təsiri kompleks şəkildə nəzərdən keçirilmişdir. Tədqiqatın nəticələri göstərmişdir ki, maliyyə risklərinin effektiv idarə olunması üçün onların əvvəlcədən identifikasiyası, kəmiyyət və keyfiyyət baxımından qiymətləndirilməsi, ssenari təhlili, hedging alətləri, akkreditiv, bank zəmanəti, sığorta mexanizmləri və daxili nəzarət sistemlərinin tətbiqi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Müəyyən edilmişdir ki, idxal və ixrac əməliyyatlarında maliyyə risklərinin sistemli qiymətləndirilməsi müəssisələrin maliyyə dayanıqlığının qorunmasına, itkilərin minimuma endirilməsinə və xarici ticarət fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına mühüm təsir göstərir.

Açar sözlər: idxal və ixrac əməliyyatları, maliyyə riskləri, risklərin qiymətləndirilməsi, risklərin idarə olunması.

UOT: 339.5, 336.7

JEL: F13, F31, G32

DOI: <https://doi.org/10.54414/MWER4024>

Giriş

Qloballaşma şəraitində beynəlxalq ticarət əlaqələrinin genişlənməsi idxal və ixrac əməliyyatlarının iqtisadi əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Müasir dövrdə xarici ticarət fəaliyyəti müəssisələrin bazar imkanlarının genişlənməsi, rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və gəlir mənbələrinin şaxələndirilməsi baxımından mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı, beynəlxalq ticarət əməliyyatları müxtəlif valyutalarda hesablaşmaların aparılması, ödəniş müddətlərinin fərqlənməsi, kontragent etibarlılığı, sənədləşmə prosedurlarının mürəkkəbliyi və beynəlxalq maliyyə mühitində baş verən dəyişikliklər səbəbindən bir sıra maliyyə riskləri ilə müşayiət olunur. Bu risklərin vaxtında müəyyən edilməsi, düzgün qiymətləndirilməsi və səmərəli idarə olunması xarici ticarət əməliyyatlarının dayanıqlılığının təmin edilməsində xüsusi

əhəmiyyət daşıyır. Məhz buna görə idxal və ixrac əməliyyatlarında maliyyə risklərinin mahiyyətinin, qiymətləndirilməsi üsullarının və idarəetmə mexanizmlərinin öyrənilməsi həm nəzəri, həm də praktik baxımdan aktual elmi məsələ kimi çıxış edir.

İdxal və ixrac əməliyyatlarında maliyyə risklərinin mahiyyəti xarici ticarətin öz təbiətindən irəli gəlir. Daxili bazar əməliyyatlarından fərqli olaraq beynəlxalq ticarətdə satıcı, alıcı, bank, daşıyıcı, sığortaçı, gömrük orqanı və müxtəlif yurisdiksiyalarda fəaliyyət göstərən digər subyektlər eyni əməliyyat zəncirində iştirak edir. Bu işə hesablaşma müddətinin uzanmasına, ödəniş və çatdırılma arasında zaman fərqi yaranmasına, valyuta çevrilməsinə, sənədlərin beynəlxalq qaydalara uyğun hazırlanmasına və müqavilə öhdəliklərinin müxtəlif hüquq sistemləri daxilində

icrasına səbəb olur. Beynəlxalq Ticarət Palatasının yanaşmasına görə trade finance məhz bu riskləri azaltmaq, satıcının ödəniş almasını və alıcının mal və ya xidməti müqavilə şərtlərinə uyğun əldə etməsini təmin etmək üçün formalaşmış maliyyə xidmətidir; ÜTT isə dünya ticarətinin təxminən 80–90 faizinin bu və ya digər formada ticarət maliyyələşdirilməsinə söykəndiyini qeyd edir. Bu fakt göstərir ki, idxal və ixrac əməliyyatlarında maliyyə riskləri istisna deyil, sistemin ayrılmaz tərkib hissəsidir [3].

Maliyyə risklərinin ən əsas qruplarından biri valyuta riskidir. İxracatçı müqavilə bağladığı tarixdə gözlədiyi gəliri ödəniş tarixinədək eyni həcmdə əldə etməyə bilər, çünki hesablaşma xarici valyutada aparıldığı zaman məzənnə dəyişməsi gəlirin milli valyuta ekvivalentini azalda bilər. Eyni şəkildə idxalçı üçün xarici valyutanın bahalaşması alınacaq malın faktiki maya dəyərini artırır, büdcə planlamasını pozur və rentabelliği zəiflədir. IMF materialları göstərir ki, məzənnə dəyişmələrinin idxal qiymətlərinə ötürülməsi ixrac qiymətlərinə nisbətən çox hallarda daha güclüdür və bu təsir hesablaşmanın hansı valyutada aparılması ilə sıx bağlıdır. IMF-in beynəlxalq ticarətin valyuta üzrə təsnifatına dair məlumatları da ABŞ dollarının qlobal hesablaşmalarda dominant rol oynadığını, dollar və avro ilə fakturalanmanın import qiymətlərində məzənnə keçidini gücləndirdiyini göstərir. Deməli, valyuta riski sadəcə məzənnə dalğalanması deyil, həm də müqavilənin hansı valyutada bağlanması, ödənişin hansı valyutada aparılması və tərəflərin hansı valyutada xərc və gəlir balansına malik olması ilə müəyyənləşən çoxqatlı riskdir [6].

İkinci mühüm istiqamət kredit riskidir. Bu risk xarici alıcının malı qəbul etdikdən sonra ödənişi etməməsi, gecikdirməsi və ya qismən etməsi, yaxud idxalçı baxımından əvvəlcədən ödəniş etdikdən sonra satıcının malı vaxtında və müqaviləyə uyğun göndərməməsi ilə bağlıdır. Beynəlxalq ticarətdə tərəflər arasında coğrafi məsafə, informasiya asimetriyası və qarşı tərəfin maliyyə vəziyyəti barədə məhdud məlumat kredit riskini daha da dərinləşdirir. Bununla belə ÜTT-nin ICC məlumatlarına istinadən verdiyi dəyərlən-

dirmə göstərir ki, qısamüddətli ticarət maliyyələşdirilməsi ənənəvi kreditləşmə ilə müqayisədə nisbətən aşağı defolt göstəricilərinə malikdir; bunun əsas səbəbi əməliyyatın mal, sənəd və bank nəzarəti ilə təmin olunmasıdır. Lakin bu “nisbi təhlükəsizlik” heç də bütün iştirakçılar üçün bərabər səviyyədə deyil. Xüsusilə zəif institusional mühitdə, yeni bazarlarda və ilk dəfə əməkdaşlıq edilən kontragentlərlə işləyərkən qarşı tərəfin ödəmə qabiliyyəti, reputasiyası və likvidlik vəziyyəti ciddi maliyyə risk mənbəyinə çevrilir.

Likvidlik riski də idxal və ixrac əməliyyatlarının maliyyə mahiyyətində mərkəzi yer tutur. Xarici ticarətdə malın sifarişi, istehsalı, daşınması, gömrük rəsmiləşdirilməsi və son hesablaşma arasında əhəmiyyətli zaman intervalı yaranır. Bu müddətdə ixracatçı dövriyyə vəsaitinin dövretmə sürətinin aşağı düşməsi ilə, idxalçı isə ödəniş tarixləri ilə satışdan daxilolmalar arasında uyğunsuzluqla üzləşə bilər. Dünya Bankının tədqiqatları göstərir ki, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə və KOB subyektləri arasında trade finance-a çıxışdakı məhdudiyyətlər, xarici valyuta likvidliyi çatışmazlığı və bankların risk iştahasının azalması şirkətlərin əməliyyat davamlılığını zəiflədir. Bankların kapital məhdudiyyətləri, böhran dövrlərində qısamüddətli maliyyələşdirməni azaltmağa üstünlük verməsi və riskli bazarlardan geri çəkilməsi ticarət əməliyyatlarının maliyyələşdirilmə imkanlarını məhdudlaşdırır. Bu səbəbdən likvidlik riski təkə müəssisənin daxilində yaranan pul axını problemi deyil, həm də qlobal bank şəbəkəsinin davranışı ilə formalaşan sistem riskidir [1].

Ödəniş riski və hesablaşma riski də ayrıca izah tələb edir. Xarici ticarətdə açıq hesablaşma, avans ödənişi, inkasso, akkreditiv, bank zəmanəti və digər alətlər seçildikdə risk bölgüsü də dəyişir. Məsələn, avans ödənişi idxalçı üçün daha yüksək risk yaradır, çünki ödəniş mal çatmadan həyata keçirilir; açıq hesablaşma isə ixracatçı üçün daha risklidir, çünki mal göndərilir, lakin ödəniş sonradan alınır. Buna görə beynəlxalq ticarət hüququnda ödəniş şərtlərinin düzgün qurulması ayrıca strateji məsələ sayılır. BMT sistemində yayımlanmış hüquqi bələdçilər və UNCITRAL materialları da göstərir ki, beynəlxalq müqavi-

lələrdə ödəniş maddələrinin, təminat mexanizmlərinin və sənəd əsaslı ödəniş alətlərinin düzgün seçilməsi riskin hüquqi və maliyyə ölçülərini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. Deməli, ödəniş üsulu özü maliyyə riskinin idarəedilməsində aktiv alətdir; yəni risk yalnız əməliyyata sonradan təsir etmir, müqavilənin dizayn mərhələsində formalaşır.

Sənəd riski, uyğunluq riski və əməliyyat riski də maliyyə nəticələrə birbaşa təsir göstərir. Xarici ticarətdə hesab-faktura, konosament, mənşə sertifikatı, sığorta sənədi, qablaşdırma siyahısı, inspeksiya aktı və digər sənədlər arasında kiçik uyğunsuzluq belə ödənişin gecikməsinə, akkreditivin icra olunmamasına, cərimələrin yaranmasına və əlavə bank xərclərinə səbəb ola bilər. Dünya Bankı və ÜTT mənbələri göstərir ki, AML/KYC tələbləri, sanksiya rejimləri və müxbir bankçılıq sahəsində sərtləşən uyğunluq qaydaları xüsusilə kiçik və inkişaf etməkdə olan bazar iştirakçıları üçün əlavə maliyyə yükü yaradır. Banklar sənəd və uyğunluq riskini yüksək qiymətləndirdikdə ya əməliyyatı ümumiyyətlə maliyyələşdirmir, ya da daha baha qiymətlə maliyyələşdirir. Bu mənada uyğunluq riski birbaşa cərimə riski olmaqla yanaşı, dolayı şəkildə maliyyələşmə qiymətinin artması, əməliyyatın uzanması və bazara çıxışın məhdudlaşması riskidir [2].

Beynəlxalq ticarətdə fırıldaqçılıq və saxtakarlıq riski də maliyyə risklərinin mühüm alt kateqoriyasıdır. Xüsusilə sənəd əsaslı ticarət əməliyyatlarında malların mövcud olmaması, keyfiyyətin saxtalaşdırılması, eyni yük üzrə çoxsaylı maliyyələşdirmə cəhdləri, qohum şirkətlər arasında şişirdilmiş əməliyyatlar və ya konosament məzmununun manipulyasiyası kimi hallar baş verə bilər. UNCTAD və ICC ilə bağlı müasir materiallar göstərir ki, akkreditiv və digər sənədli alətlər riskləri azaltdığı kimi, düzgün nəzarət olmadıqda saxta ticarət sxemlərinin də alətinə çevrilə bilər. Bu riskin maliyyə nəticəsi təkəcə bir ödənişin itirilməsi deyil; eyni zamanda bankın reputasiya itkisi, maliyyə cinayətləri üzrə araşdırmalar, sığorta ödənişlərinin rədd edilməsi və uzunmüddətli kommersiya əlaqələrinin pozulmasıdır. Buna görə müasir yanaşmada fraud riski artıq əməliyyat riskinin kiçik

elementi kimi deyil, maliyyə sabitliyinə təsir edən ayrıca strateji risk kimi qiymətləndirilir.

Bütün bunlarla yanaşı, siyasi və tənzimləyici risklər də idxal və ixrac əməliyyatlarının maliyyə nəticələrini formalaşdırır. Sanksiyalar, gömrük tariflərində dəyişiklik, ixrac qadağaları, valyuta nəzarəti, kapital hərəkətinə məhdudiyətlər, müharibə və geosiyasi gərginlik ödəniş axınlarını poza, bank kanallarını bağlaya və müqavilələrin iqtisadi məzmununu dəyişə bilər. Müasir trade finance bələdçilərində bu risklər maliyyə, hüquqi və əməliyyat riskləri ilə yanaşı eyni sistem daxilində qiymətləndirilir. Bu yanaşma tam əsaslıdır, çünki geosiyasi qərarlar çox vaxt valyuta çatışmazlığı, ödəniş gecikməsi, sığorta haqlarının bahalaşması, daşıma xərclərinin yüksəlməsi və müqavilə şərtlərinin yenidən baxılmasına səbəb olur. Başqa sözlə, siyasi risklər xarici ticarətdə abstrakt makromühit faktoru deyil, müəssisənin nağd axınına və rentabeliyinə birbaşa təsir edən maliyyə riskidir [4].

Nəticə etibarilə, idxal və ixrac əməliyyatlarında maliyyə risklərinin mahiyyəti onların çoxmərkəzli və qarşılıqlı asılı xarakterindədir. Valyuta riski ödəniş riskini dərinləşdirər, ödəniş riski likvidlik böhranı yarada, sənəd uyğunsuzluğu kredit xəttinin bağlanmasına səbəb ola, uyğunluq problemləri isə bütün əməliyyatın maliyyələşdirilməsini mümkün edə bilər. Buna görə bu sahədə risklər ayrı-ayrılıqda deyil, vahid risk arxitekturası kimi təhlil olunmalıdır. Elmi və praktik baxımdan düzgün yanaşma ondan ibarətdir ki, xarici ticarət əməliyyatı yalnız alqı-satqı müqaviləsi kimi deyil, valyuta, kredit, sənəd, bank, hüquq və uyğunluq elementlərini özündə birləşdirən kompleks maliyyə sistem kimi qiymətləndirilsin. Məhz bu yanaşma idxal və ixrac əməliyyatlarında maliyyə risklərinin sonrakı mərhələdə ölçülməsi, qiymətləndirilməsi və idarə olunması üçün nəzəri baza yaradır [8].

İdxal və ixrac əməliyyatlarında maliyyə risklərinin qiymətləndirilməsi məsələsi beynəlxalq ticarətin effektivliyini müəyyən edən əsas analitik istiqamətlərdən biridir. Xarici ticarət əməliyyatlarında riskin mövcudluğunu qəbul etmək kifayət etmir; mühüm olan həmin riskin hansı mərhələdə yarandığını, maliyyə nəticələrinə necə təsir etdiyini, ölçülə bilən göstəricilərlə necə ifadə olunduğunu və

hansı idarəetmə alətləri vasitəsilə məqbul səviyyəyə endirildiyini müəyyənləşdirməkdir. Müasir yanaşmada risklərin qiymətləndirilməsi birdəfəlik yoxlama yox, davamlı monitorinq, müqavilə öncəsi təhlil, əməliyyat dövründə nəzarət və post-faktum qiymətləndirməni birləşdirən inteqrə olunmuş proses kimi nəzərdən keçirilir. Beynəlxalq Ticarət Palatasının materiallarında trade finance məhz riskin azaldılması, hesablaşmaların təhlükəsiz təşkili və ticarət axınlarının sabit maliyyələşdirilməsi ilə əlaqələndirilir; ÜTT isə dünya ticarətinin təxminən 80–90 faizinin trade finance mexanizmlərinə söykəndiyini vurğulayır. Bu yanaşma göstərir ki, risklərin qiymətləndirilməsi xarici ticarətdə əlavə texniki prosedur deyil, əməliyyatın iqtisadi həyat qabiliyyətinin əsas şərtidir [7].

Risklərin qiymətləndirilməsinin ilkin mərhələsi riskin identifikasiyasıdır. Bu mərhələdə müəssisə əməliyyatın bütün maliyyə zəncirini xəritələşdirir: müqavilə bağlanma tarixi, fakturalanma valyutası, ödəniş müddəti, göndəriş şərtləri, bank vasitəçiləri, sığorta mexanizmi, daşınma müddəti, gömrük və uyğunluq tələbləri, alıcının və ya satıcının kredit qabiliyyəti, eləcə də əməliyyatın aid olduğu ölkənin siyasi və makroiqtisadi profili ayrıca təhlil olunur. Dünya Bankının trade finance üzrə hesabatlarında göstərilir ki, xüsusilə qlobal şoklar və qeyri-müəyyənlik dövrlərində şirkətlər və banklar əməliyyat risklərini tək komponentlər üzrə deyil, bütün dəyər zəncirinin dayanıqlığı baxımından qiymətləndirməyə üstünlük verirlər. Bu isə risk qiymətləndirməsinin yalnız müəssisədaxili maliyyə hesabatlarına deyil, kontragent davranışına, bank kanalına, logistika sabitliyinə və tənzimləyici mühitə söykənməsini tələb edir.

Riskin identifikasiyasından sonra ikinci mərhələ onun ölçülməsidir. Valyuta riski baxımından müəssisələr adətən açıq valyuta mövqeyini, yəni gələcək daxilolmalarla öhdəliklər arasındakı uyğunsuzluğu müəyyən edirlər. IMF-nin firma səviyyəsində məzənnə riskinin ölçülməsinə dair yanaşmasında transaction risk, translation risk və economic risk fərqləndirilir; həmin mənbədə Value at Risk yanaşmasının valyuta ekspozisiyasını ölçmək üçün geniş istifadə edildiyi vurğulanır. VaR yanaşması konkret etibarlılıq intervalında və

müəyyən zaman horizontunda mümkün maksimal zərəri qiymətləndirməyə imkan verir. Bunun üstünlüyü ondadır ki, müəssisə artıq “məzənnə dəyişə bilər” kimi ümumi ifadə ilə kifayətlənir, əvəzində “müəyyən ehtimalla nə qədər itki yarana bilər” sualına kəmiyyət cavabı əldə edir. Lakin IMF eyni zamanda qeyd edir ki, VaR yanaşması təkbəşinə kifayət etmir, çünki qeyri-adi bazar şoklarını və struktur dəyişmələri tam əks etdirməyə bilər. Buna görə praktikada stress-test və ssenari təhlili ilə birlikdə tətbiq edilməsi daha məqsəduyğundur [4].

Ssenari təhlili idxal və ixrac əməliyyatlarında xüsusilə əhəmiyyətlidir, çünki bu əməliyyatlar çoxsaylı xarici dəyişənlərdən asılıdır. Məsələn, müəssisə eyni müqavilə üzrə üç fərqli ssenari qura bilər: bazis ssenari, mənfi ssenari və kritik ssenari. Bazis ssenaridə məzənnə, daşınma vaxtı və ödəniş cədvəli normal qəbul edilir; mənfi ssenaridə valyutanın bahalaşması, ödənişin gecikməsi və logistika xərclərinin artması nəzərə alınır; kritik ssenaridə isə həm məzənnə şoku, həm kontragent gecikməsi, həm də sənəd uyğunsuzluğu eyni vaxtda modelləşdirilir. Dünya Bankının bank riskinin təhlili üzrə metodoloji çərçivəsində də risklərin kəmiyyət və keyfiyyət komponentlərinin birlikdə təhlil olunmasının zəruriliyi vurğulanır. Xarici ticarətdə bunun praktik mənası odur ki, tək bir göstərici əsasında qərar vermək düzgün deyil; əksinə, müxtəlif risklərin eyni anda baş vermə ehtimalı və onların kumulyativ təsiri qiymətləndirilməlidir.

Kredit riskinin qiymətləndirilməsi isə adətən kontragentin maliyyə dayanıqlığının, ödəmə intizamının və ölkə riskinin kompleks təhlili ilə aparılır. Bu mərhələdə şirkətlər və banklar alıcının və ya satıcının maliyyə hesabatlarını, likvidlik göstəricilərini, borcluq dərəcəsini, əvvəlki ödəniş tarixçəsini, bank arayışlarını, kommersiya reputasiyasını və fəaliyyət göstərdiyi bazarın tənzimləyici sabitliyini araşdırırlar. ADB-nin trade finance gap araşdırmaları göstərir ki, xüsusilə KOB-ların müraciətlərinin rədd edilməsinin əsas səbəblərindən biri məhz kredit riski və qeyri-kafi risk azaldıcı təminatların mövcudluğudur. Bu fakt kredit riskinin qiymətləndirilməsində yalnız

balans göstəricilərinin deyil, təminat alətlərinin və risk paylaşımı mexanizmlərinin də mühüm olduğunu göstərir. Yəni maliyyə riskinin ölçülməsi bir tərəfdən kontragentin etibarlılığını, digər tərəfdən isə mümkün zərərin hansı alətlərlə bölüşdürülməyini müəyyən etməlidir [6].

Bu məqamdan etibarən risklərin idarə olunması mərhələsi başlayır. İdarəetmənin ən klassik üsullarından biri hedging, yəni valyuta riskinin törəmə alətlər və ya təbii uyğunlaşdırma mexanizmləri ilə məhdudlaşdırılmasıdır. Müəssisə gələcək idxal ödənişləri üçün forward müqaviləsi bağlayaraq məzənnəni əvvəlcədən sabitləyə, yaxud ixrac gəlirləri ilə idxal öhdəliklərini eyni valyutada formalaşdıraraq natural hedge qura bilər. IMF materialları göstərir ki, passiv və aktiv hedging strategiyaları, həmçinin taktiki və strateji yanaşmalar müəssisənin riskə münasibətindən, bazarın dərinliyindən və əməliyyat həcmindən asılı olaraq fərqlənir. Praktik baxımdan kiçik və orta müəssisələr üçün tam törəmə alət portfeli həmişə əlçatan olmaya bilər; bu halda valyuta uyğunlaşdırılması, ödəniş tarixlərinin koordinasiyası və müqavilədə qiymət yenidən baxılma maddələrinin tətbiqi alternativ idarəetmə üsulları kimi çıxış edir.

Riskin idarə olunmasının ikinci əsas istiqaməti ödəniş və hesablaşma alətlərinin düzgün seçilməsidir. ICC Academy və ICC-nin trade finance məhsullarına dair bələdçilərdə akkreditiv, sənədli inkasso və bank zəmanətlərinin etimadın zəif olduğu, məbləğin böyük olduğu və ya ödəniş müddətinin uzandığı əməliyyatlarda riskin azaldılması üçün geniş istifadə edildiyi qeyd olunur. Akkreditiv ixracatçı üçün ödənişin bank öhdəliyi ilə dəstəklənməsinə, idxalçı üçün isə ödənişin sənədlərin təqdim olunması ilə şərtləndirilməsinə imkan verir. Sənədli inkasso bu baxımdan daha zəif təminatlı olsa da, açıq hesablaşma ilə müqayisədə daha təhlükəsiz modeldir. Bank zəmanətləri isə tərəflərdən birinin öhdəliyi yerinə yetirməməsi halında maliyyə kompensasiyası mexanizmi yaradır. Deməli, riskin idarə olunması burada sadəcə sonradan sığortalanma demək deyil; ödəniş strukturunun özünü riskin arxitekturasını dəyişir [5].

Sənəd və uyğunluq risklərinin idarə olunmasında isə prosedur standartlaşdırılması

əsas rol oynayır. ICC-nin sənədli kreditlərlə bağlı təlim materiallarında sənədlərdə kiçik uyğunsuzluqların belə ödənişin gecikməsinə və əlavə xərclərə səbəb olduğu göstərilir. Buna görə riskin idarə olunması üçün şirkətlər sənəd dövriyyəsinin əvvəlcədən yoxlanmasını, standart forma və şablonlardan istifadəni, məsul şəxslər arasında nəzarət bölgüsünü və bankla əməliyyatdan əvvəl uyğunluq dəqiqləşdirməsini tətbiq etməlidirlər. Dünya Bankının compliance challenge üzrə materiallarında AML/KYC çərçivələrinin və sanksiya tələblərinin əməliyyatın maliyyələşdirilməsinə birbaşa təsir etdiyi göstərilir. Bu səbəbdən müasir yanaşmada uyğunluq yoxlaması hüquqi bölmənin ayrıca işi kimi deyil, maliyyə riskinin idarə olunmasının ilkin mərhələsi kimi qəbul edilir. Müəssisə yalnız kontragentin kim olduğunu yoxlamır; o, əməliyyatın bank sistemi tərəfindən qəbul ediləcəyini, ödəniş kanalının bağlanmayacağını və əlavə audit/cərimə riski yaratmayacağını da qiymətləndirir.

İxrac kredit sığortası və rəsmi ixrac kredit agentlikləri də maliyyə risklərinin idarə olunmasında mühüm institusional mexanizmdir. OECD materiallarında rəsmi dəstəklənən ixrac kreditlərinin dövlətlər tərəfindən Export Credit Agencies vasitəsilə kredit, zəmanət və sığorta formasında təqdim edildiyi göstərilir. Bu mexanizmlər kommersiya banklarının yüksək risk səbəbilə maliyyələşdirmək istəmədiyi əməliyyatlarda riskin bir hissəsini öz üzərinə götürərək ixracatçının bazara çıxışını asanlaşdırır. Praktik baxımdan ixrac kredit sığortası alıcının ödəməməsi, siyasi hadisələr səbəbindən ödənişin baş tutmaması və ya müqavilə icrasının dayanması hallarında müəssisənin zərərinin müəyyən hissəsini kompensasiya edir. Beləliklə, riskin idarə olunması burada bazardan tam qaçmaq deyil, riski qiymətləndirib onu bank, sığortaçı və dövlət dəstəyi arasında bölüşdürməkdir [3].

Təminatlandırma və aktivə əsaslanan maliyyələşdirmə də riskin azaldılmasında geniş tətbiq olunur. UNCITRAL-ın secured transactions üzrə materiallarında daşınar əmlak, debitor borcları, anbar qəbzləri və digər aktivlər üzərində təminat mexanizmlərinin kreditə çıxışı yaxşılaşdırdığı vurğulanır. Xarici ticarət baxımından bu o deməkdir ki, müəssisə yalnız öz ümumi kredit qabiliyyəti ilə deyil,

konkret ticarət axınından doğan aktivlər əsasında da maliyyələşmə cəlb edə bilər. Məsələn, ixracdan yaranan debitor borcları factoring və ya receivables financing üçün əsas ola bilər. Bu cür mexanizmlər kredit riskini tam aradan qaldırmır, lakin zərərin ödənilməsi üçün əlavə hüquqi və maliyyə baza yaradır. Nəticədə riskin qiymətləndirilməsi ilə idarə olunması arasında birbaşa əlaqə qurulur: hansı riskin necə ölçüldüyü, hansı aktiv və ya təminat növünün ona uyğun seçiləcəyini müəyyən edir.

Müasir risk idarəetməsində limit sistemi də vacib yer tutur. Banklar və iri ixracatçılar adətən ölkə limiti, kontragent limiti, valyuta limiti və məhsul limiti tətbiq edirlər. Bu yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müəssisə riskin bir əməliyyatda idarə oluna biləcəyini düşünərək bütövlükdə portfel konsentrasiyasını nəzərdən qaçırmayın. ADB və Dünya Bankı araşdırmaları göstərir ki, maliyyələşdirmə çatışmazlığının və trade finance boşluğunun dərinləşdiyi hallarda risk iştahasının azalması məhz bu limitlərin sərtləşdirilməsi ilə nəticələnir. Portfel yanaşması onu göstərir ki, hər bir əməliyyat ayrıca sərfəli görünə bilər, eyni ölkə, eyni alıcı qrupu və ya eyni valyutada həddindən artıq yığılma müəssisənin ümumi maliyyə sabitliyini poza bilər. Buna görə effektiv idarəetmə tək müqavilə səviyyəsində deyil, portfel səviyyəsində ölçülən risk göstəricilərinə əsaslanmalıdır [1].

Bütün bu yanaşmaların mərkəzində korporativ risk idarəetmə sistemi dayanır. Dünya Bankının bank riskinin təhlili çərçivəsində risk idarəetməsinin effektivliyi yalnız metodların mövcudluğu ilə deyil, idarəetmə strukturu, məsuliyyət bölgüsü, daxili nəzarət, hesabatlılıq və audit mexanizmləri ilə qiymətləndirilir. Xarici ticarət müəssisəsi üçün bu o deməkdir ki, valyuta riskini xəzinedarlıq bölməsi, kredit riskini satış və maliyyə bölməsi, uyğunluq riskini hüquq və komplayens funksiyası, sənəd riskini isə əməliyyat heyəti ayrıca deyil, koordinasiya şəkildə idarə etməlidir. Risk komitəsi, limit təsdiqləri, eskalasiya proseduru, erkən xəbərdarlıq indikatorları və periodik yenidənqiymətləndirmə sistemi olmadan texniki alətlərin özü kifayət qədər nəticə vermir. Başqa sözlə, riskin ölçülməsi

alqoritm məsələsi olsa da, riskin idarə olunması idarəetmə mədəniyyəti məsələsidir.

Beləliklə, idxal və ixrac əməliyyatlarında maliyyə risklərinin qiymətləndirilməsi üsulları identifikasiya, kəmiyyət ölçümü, ssenari modelləşdirilməsi, kredit analizi, limitləşdirmə və monitorinqdən ibarət çoxpilləli sistemdir; onların idarə olunması mexanizmləri isə hedging, akkreditiv, zəmanət, sığorta, təminatlandırma, uyğunluq nəzarəti və portfel diversifikasiyası vasitəsilə reallaşdırılır. Elmi baxımdan düzgün nəticə ondan ibarətdir ki, xarici ticarətdə risklərin effektiv idarə olunması yalnız "riski azaltmaq" deyil, onu düzgün ölçmək, uyğun tərəflər arasında bölüşdürmək və əməliyyatın iqtisadi məqsədinə zərər vermədən məqbul həddə saxlamaq deməkdir. Məhz bu yanaşma idxal və ixrac əməliyyatlarının maliyyə dayanıqlığını, kommersiya səmərəliliyini və beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətini gücləndirir [8].

Nəticə

Aparılmış tədqiqat nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, idxal və ixrac əməliyyatlarında maliyyə riskləri beynəlxalq ticarətin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla müəssisələrin maliyyə dayanıqlığına, ödəniş intizamına, likvidlik vəziyyətinə və ümumi xarici iqtisadi fəaliyyətinin səmərəliliyinə birbaşa təsir göstərir. Xarici ticarət əməliyyatlarının çoxsubyektliliyi, çoxvalyutalı və çoxmərhələli xarakteri valyuta riski, kredit riski, ödəniş və hesablaşma riski, likvidlik riski, sənəd riski və uyğunluq riskinin eyni vaxtda yaranmasına şərait yaradır. Bu baxımdan tədqiqat göstərmişdir ki, qeyd olunan risklərin ayrı-ayrılıqda deyil, qarşılıqlı əlaqədə olan vahid maliyyə-risk sistemi kimi təhlil olunması daha düzgün elmi yanaşmadır.

Tədqiqat zamanı əsaslandırılmışdır ki, maliyyə risklərinin effektiv idarə olunması onların ilkin mərhələdə identifikasiyasından, sonrakı mərhələdə isə kəmiyyət və keyfiyyət baxımından qiymətləndirilməsindən asılıdır. Müəyyən edilmişdir ki, ssenari təhlili, müqayisəli qiymətləndirmə, kontragent etibarlılığının təhlili, valyuta mövqeyinin müəyyən olunması, ödəniş şərtlərinin düzgün seçilməsi, akkreditiv, bank zəmanəti, sığorta mexanizmləri, hedging alətləri və daxili nəzarət prosedurları

xarici ticarət əməliyyatlarında risklərin minimuma endirilməsi baxımından ən mühüm idarəetmə vasitələri hesab edilə bilər. Bununla yanaşı, risklərin idarə olunmasının yalnız maliyyə alətlərinə deyil, həm də institusional intizama, sənəd dəqiqliyinə və düzgün müqavilə siyasətinə söykəndiyi müəyyən edilmişdir.

İşin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, idxal və ixrac əməliyyatlarında yaranan maliyyə riskləri sistemli yanaşma əsasında vahid çərçivədə ümumiləşdirilmiş, onların iqtisadi mahiyyəti, formalaşma səbəbləri və qarşılıqlı təsir mexanizmləri kompleks şəkildə izah edilmişdir. Tədqiqat çərçivəsində maliyyə risklərinin yalnız ənənəvi valyuta və kredit riskləri ilə məhdudlaşmadığı, sənəd, uyğunluq, hesablaşma və institusional məhdudiyyətlərlə bağlı risklərin də eyni dərəcədə əhəmiyyət daşıdığı elmi əsaslarla göstərilmişdir. Eyni zamanda risklərin qiymətləndirilməsi ilə idarə olunması arasında qarşılıqlı funksional əlaqə əsaslandırılmış, onların xarici ticarət əməliyyatlarının iqtisadi nəticələrinə təsir mexanizmi aydınlaşdırılmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada irəli sürülən nəzəri müddəalar və ümumiləşdirilmiş yanaşmalar idxal-ixrac fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələr, kommersiya bankları, sığorta qurumları, logistika subyektləri və xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi ilə məşğul olan aidiyyəti strukturlar üçün tətbiqi əhəmiyyət daşıyır. Məqalədə verilmiş nəticələr müəssisələr tərəfindən müqavilə bağlanarkən ödəniş şərtlərinin seçilməsində, kontragentlərin dəyərləndirilməsində, valyuta riskinin ölçülməsində, daxili nəzarət sisteminin formalaşdırılmasında və risklərin idarə olunması strategiyasının hazırlanmasında istifadə oluna bilər. Bu yanaşmalar xarici ticarət əməliyyatlarının daha etibarlı və proqnozlaşdırıla bilən əsasda təşkilinə imkan verir.

İşin iqtisadi səmərəsi onunla ifadə olunur ki, maliyyə risklərinin vaxtında qiymətləndirilməsi və düzgün idarə olunması müəssisələrin potensial zərərlərinin azalmasına, ödəniş intizamının güclənməsinə, pul axınlarının daha stabil təşkilinə, əlavə bank və sığorta xərclərinin optimallaşdırılmasına, valyuta dəyişmələrindən yaranan itkilərin məhdudlaşdırılmasına və ümumilikdə xarici ticarət əməliyyatlarının rentabelliyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Risklərin sistemli idarə olunması müəssisənin dövriyyə vəsaitlərinin daha rəşional istifadəsini təmin edir, qeyri-müəyyənlik səviyyəsini azaldır və maliyyə qərarlarının keyfiyyətini yüksəldir. Bu işə son nəticədə həm mikro-iqtisadi səviyyədə müəssisə səmərəliliyinin, həm də makroiqtisadi səviyyədə xarici ticarət dövriyyəsinin dayanıqlılığının artmasına müsbət təsir göstərir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Auboin M., Engemann M. Testing the trade credit and trade link: Evidence from data on export credit insurance. *Review of World Economics*, 2014;150(4):715–743. Doi: 10.1007/s10290-014-0195-4
2. Bobillo Carballo E., Arahetes A. Trade finance gap: Why credit risk mitigants are not applied. *Global Policy*, 2025;16(4):630–643. Doi: 10.1111/1758-5899.70017
3. Bučková M., Krügerová M., Kozieł M. Methods of evaluating international risks in the insurance market. *Acta Academica Karviniensia*, 2020;20(1):31–46. Doi: 10.25142/aak.2020.003
4. Bučková M., Krügerová M., Kozieł M., Štverková H. Territorial risk management in relation to country risk classification and export. *Polish Journal of Management Studies*, 2021;23(2):369–385. Doi: 10.17512/pjms.2021.23.2.22
5. Jayaweera A., Bhaumik A., Liyanage C. Bridging the trade finance gap for export-oriented SMEs: A systematic literature review. *International Journal of Business, Economics and Management*, 2024;11(3):57–72. Doi: 10.18488/62.v11i3.3972
6. Kowit R.M., May W., Rengifo E. Trade finance as a financial asset: Risks and mitigants for non-bank investors. *Journal of Risk Management in Financial Institutions*, 2016;9(1):59–70.
7. Petrusheva N. Management of financial risks in international trade financing. *EMC Review – Journal of Economics and Market Communications*, 2016;11(1):81–92. Doi: 10.7251/EMC16081P

8. van der Veer K.J.M. The private export credit insurance effect on trade. The Journal of Risk and Insurance,

2015;82(3):601–624.
10.1111/jori.12034

Doi:

Vusal Farhad ABBASLI

Master's student at Western Caspian University

FINANCIAL RISKS OF IMPORT AND EXPORT OPERATIONS AND THEIR ASSESSMENT

Summary

The main purpose of the article is to identify the nature of financial risks arising in import and export operations, to systematize the main types of these risks, to analyze their assessment methods, and to substantiate their management mechanisms from a scientific perspective. In the course of the research, methods such as comparative analysis, a systemic approach, generalization, logical analysis, and analysis of scientific literature were used. The study comprehensively examined the impact of currency risk, credit risk, payment and settlement risk, liquidity risk, as well as documentation and compliance risks on the financial outcomes of international trade operations. The results of the research showed that, for the effective management of financial risks, their prior identification, quantitative and qualitative assessment, scenario analysis, and the application of hedging instruments, letters of credit, bank guarantees, insurance mechanisms, and internal control systems are of particular importance. It was determined that the systematic assessment of financial risks in import and export operations has a significant impact on preserving the financial stability of enterprises, minimizing losses, and increasing the efficiency of foreign trade activities.

Keywords: import and export operations, financial risks, risk assessment, risk management.

Вусал Фархад АББАСЛЫ

магистрант Западно-Каспийского университета

ФИНАНСОВЫЕ РИСКИ ИМПОРТНО-ЭКСПОРТНЫХ ОПЕРАЦИЙ И ИХ ОЦЕНКА

Резюме

Основная цель статьи заключается в определении сущности финансовых рисков, возникающих в импортных и экспортных операциях, систематизации их основных видов, анализе методов их оценки и научном обосновании механизмов управления этими рисками. В процессе исследования были использованы методы сравнительного анализа, системного подхода, обобщения, логического анализа и анализа научной литературы. В ходе исследования комплексно рассмотрено влияние валютного риска, кредитного риска, риска платежей и расчетов, риска ликвидности, а также документарного и комплаенс-риска на финансовые результаты международных торговых операций. Результаты исследования показали, что для эффективного управления финансовыми рисками особое значение имеют их предварительная идентификация, количественная и качественная оценка, сценарный анализ, а также применение инструментов хеджирования, аккредитивов, банковских гарантий, страховых механизмов и систем внутреннего контроля. Установлено, что системная оценка финансовых рисков в импортных и экспортных операциях оказывает существенное влияние на сохранение финансовой устойчивости предприятий, минимизацию потерь и повышение эффективности внешнеэкономической деятельности.

Ключевые слова: импортные и экспортные операции, финансовые риски, оценка рисков, управление рисками.

Daxil olub: 23.04.2026